

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ НАСТУПНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВНОСТІ В ДОШКІЛЬНІЙ ТА ПОЧАТКОВІЙ ЛАНКАХ ОСВІТИ В НАВЧАННІ ГРАМАТИКИ

*Людмила Горгош
Івано-Франківськ*

У статті розкрито шляхи реалізації принципів наступності та перспективності у вивченні граматики в дошкільній освіті та початковій школі.

Ключові слова: неперервність, наступність, перспективність, спадкоємність.

Актуальність дослідження. Історично склалася традиція розглядати освіту як низку ступенів, що послідовно ускладнюються і якими повинна пройти сучасна людина.

У педагогічній освіті неперервність розглядається як система безперервного навчання. Взаємозв'язок, єдність і цілісність такої системи зумовлюється дотриманням принципів наступності та перспективності в навчанні, оскільки неперервний — означає суцільний, постійний, безупинний. У такому розумінні неперервна освіта відкриває можливості для досягнення цілісності й наступності в навчанні, перетворення освіти на процес, що триває упродовж усього життя людини.

Чільне місце у формуванні досвіду інтелектуальної, творчої діяльності, ціннісних орієнтирів, навчанні толерантної, етичної поведінки для взаємопорозуміння й входження дитини в соціум посідає процес спілкування з дорослими й однолітками. Від ефективності й доцільності його педагогічної організації залежить подальша активність дитини, її самоусвідомлення, можливість самовираження. Відтак, важливого значення у зв'язку з цим набувають принципи наступності, перспективності навчання мови в дошкільному й шкільному закладах освіти.

Аналіз останніх досліджень. Проблему наступності й перспективності в освіті та навчанні досліджували ще з давніх часів (А. Дистервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці, С. Русова, К. Ушинський тощо), і в наш час вона привертає увагу методистів (А. Богуш, М. Вашуленко, М. Львов, Г. Люблінська, М. Пентилюк, К. Плиско, Л. Федоренко, Т. Чижова та ін.). У сучасній лінгводидактиці принцип наступності розглядають як важливу передумову успішного засвоєння школярами мовних явищ (М. Вашуленко, К. Плиско, М. Львов, та ін.).

Проблему наступності в навчанні рідної мови дітей дошкільного та молодшого шкільного віку ґрунтовно досліджували А. Богуш, Н. Зеленко, Л. Калмикова, Т. Котик, І. Луценко, Т. Пироженко, Н. Шиліна та ін.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Неперервність освіти – досить важлива педагогічна проблема, яка щоразу зі зміною соціальної ситуації потребує відповідного коригування. Слід зазначити, що не завжди знаходяться відповідні ресурси й механізми врегулювання цієї проблеми, що відразу позначається на здоров'ї, рівні знань школярів і виявляється у зростанні претензій з боку школи до дошкільних установ, а з боку педагогів дошкільних закладів – до вчителів початкової школи.

У практиці дошкільного й початкового навчання цю проблему вирішують традиційно: у дошкільних закладах форсують темпи розвитку дошкільників, а в школі заново опрацьовують уже відомий дітям матеріал, орієнтуючись на тих учнів, що не відвідували дошкільний заклад.

Відповідно до Державного стандарту загальної початкової освіти, вивчення рідної мови в молодших класах повинно стати підґрунтям для опанування систематичного курсу граматики. Цим зумовлюється потреба цілеспрямованої послідовної роботи з формування граматично правильного мовлення в дошкільників й навчання елементів граматики дітей молодшого шкільного віку, оскільки граматичні засоби відображають спосіб мислення й світосприйняття, сприяють точному відтворенню думки. Відповідно, у дошкільному закладі необхідно сформулювати в дітей такий рівень граматично правильного усного мовлення, що слугував би основою для навчання в початковій школі. Передусім це оволодіння дітьми граматичними формами вживання слів, уміння чітко висловлювати свою думку.

Таким чином, опанування граматичними нормами рідної мови – важлива умова формування практичних умінь і навичок у різних видах мовленнєвої діяльності, що

забезпечить засвоєння знань з інших предметів та становлення й розвиток мовної особистості.

Відтак, проблема реалізації принципів наступності та перспективності в навчанні граматики дітей старшого дошкільного віку та початкової школи набуває особливого значення на сучасному етапі перебудови мовної освіти.

Мета статті – висвітлити умови реалізації принципів наступності та перспективності в навчанні граматики дітей дошкільної та початкової ланок освіти, що склалися в теорії української лінгводидактики та педагогічній практиці.

Виклад основного матеріалу. На думку І. Перережко, проблема наступності в навчанні – це проблема забезпечення комфортних умов для якісно нового етапу розвитку дитини та розкриття її потенціалу. Принцип наступності в навчанні означає погодженість і взаємозв'язок усіх щаблів навчально-виховного процесу. Реалізація принципу наступності гарантує цілісність і єдність освітнього процесу [6, 7].

За дослідженнями О. Глазової, особливістю безперервної освіти є дискретність її організаційної основи. У системі неперервної освіти особливо важливе значення має горизонтально-вертикальна дискретність, що характеризується зв'язками ланок та ступенів і передбачає врахування конкретних особливостей кожної наступної освітньої ланки. Оптимальні умови такого врахування й становлять єдність, наступність, перспективність, ієрархію етапів та цілісність неперервної освіти [3].

Т. Поніманська зазначала, що наступність забезпечує поступовий перехід до нового вікового періоду, поєднання щойно здобутого дитиною досвіду з попереднім. З одного боку, – це спрямованість навчально-виховної роботи в дитячому садку на відповідність вимогам, які будуть висунуті в початковій школі, а з іншого, – опора вчителя початкових класів на досягнутий шестилітками рівень розвитку, здобуті в дошкільному закладі та сім'ї знання, навички й досвід дітей, та активне використання їх у подальшому навчанні. Наступність утворює оптимальний простір для реалізації в педагогічному процесі дитячого садка і школи єдиної, динамічної та перспективної системи виховання і навчання.

З проблемою наступності навчання пов'язана проблема перспективності. Якщо наступність в початковій школі означає врахування попереднього рівня розвитку дітей, опору на нього, то перспективність навчання в дошкільному закладі полягає у визначенні пріоритетних напрямів підготовки дітей до школи. Наступність є передумовою спадкоємності навчання – врахування школою набутого рівня знань, умінь і навичок дітей, орієнтація на їхній подальший розвиток [7].

На думку А. Богуш, наступність – це обізнаність учителів початкової ланки освіти з програмами й методиками навчання і виховання дітей у дошкільному закладі, їх результатами з метою врахування отриманих знань у подальшій роботі початкової школи. Перспективність – це обізнаність педагогів дошкільної ланки освіти з програмами і технологіями навчання та виховання учнів початкової школи. Це той показник, який дає змогу визначити адекватні віку орієнтовні показники засвоєння дошкільниками знань, умінь і навичок. Спадкоємність тлумачиться, як успадкування чогось, продовження певної діяльності, справи, певних традицій. Відтак, спадкоємність у початковій школі – це успадкування й подальший розвиток в процесі навчання діяльнісного й комунікативного аспектів життя дитини, засвоєних у дошкільному віці [2].

Діяльнісний аспект навчання мови передбачає збереження унікальної провідної діяльності дітей дошкільного віку – ігрової – з поступовим її ускладненням і переходом до нової, складнішої – навчальної діяльності. Комунікативний аспект навчальної діяльності передбачає збереження на перших етапах навчання індивідуального спілкування вчителя з учнями (лагідно-довірливе, гуманне ставлення до дитини, яка щойно ввійшла в новий колектив, зайняла нову соціальну позицію, що зветься «учень», «школяр»), поступове підведення дитини до усвідомлення своєї нової позиції, яка передбачає зміну системи взаємовідносин «дитина-вихователь», що була панівною в дошкільному віці, на систему «вчитель-учень», з поступовою орієнтацією випускників дошкільних закладів на особистість учителя як центральну фігуру в особистісно-діловому спілкуванні у процесі навчання [2].

Отже, наступність та перспективність навчання є основними дидактичними принципами, що передбачають тісні взаємозв'язки змістового та процесуального аспектів

дошкільного та початкового навчання. Тому наступність і перспективність розуміємо як необхідну умову безперервності розвивального навчання на дошкільній та шкільній ланках освіти, що забезпечується взаємозв'язком усіх компонентів лінгводидактичної системи: мети, змісту, методів, засобів, форм. Саме наступність і перспективність дозволяють уникнути кризових явищ у психічному розвитку дитини під час зміни її життєвого простору.

Розглянемо, як вище зазначені принципи реалізуються в навчанні граматики в дошкільній та початковій ланках освіти і чи є засвоєння граматики в початковій школі логічним і закономірним продовженням процесу навчання рідної мови в дошкільному закладі.

Передусім з'ясуємо, як реалізуються зазначені принципи в нормативних освітянських документах: Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, Державному стандарті початкової загальної освіти, програмі виховання і навчання дітей від 3 до 7 років «Дитина» та програмі для середньої загальноосвітньої школи для 1-4 класів.

Базовий компонент дошкільної освіти в змістовій лінії «Соціальне Я» орієнтує на формування у випускника дошкільного навчального закладу граматичної компетенції, що передбачає таке: оволодіння прийомами словозміни та словотворення; правильне вживання всіх граматичних категорій, уміння будувати всі типи простих і складних речень зі сполучниками, словосполученнями та вставними словами [1, 38-39].

У Державному стандарті початкової загальної освіти зазначено, що початкова освіта як складова загальної середньої освіти спрямована на всебічний розвиток молодших учнів та повноцінне оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності, тому в доборі змісту необхідно враховувати його неперервність. Лінгвістична лінія Держстандарту початкової освіти визначає відповідний обсяг знань з граматики, уміння й навички їх використання, що подаємо в таблиці 1 [4].

Таблиця 1

**Вимоги до рівня знань молодших школярів з граматики
(за Державним стандартом початкової загальної освіти)**

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Мовна лінія	
Речення. Види простих речень за метою висловлювання та інтонацією. Головні і другорядні члени речення. Словосполучення. Однорідні члени речення. Звертання. Складне речення	Знати основні ознаки речення; розрізняти і правильно інтонувати види речень за метою висловлювання та інтонацією; встановлювати логіко-граматичні зв'язки між членами речення; мати уявлення про словосполучення; розпізнавати та вживати однорідні члени і звертання в реченні; практично розрізняти прості і складні речення; застосовувати здобуті синтаксичні знання та уміння у власному мовленні
Будова слова	Знати назви значущих частин слова і вміти знаходити їх у словах (у нескладних випадках); розпізнавати і добирати спільнокореневі слова; застосовувати знання про будову слова в мовленнєвій практиці
Частини мови. Загальні відомості про граматичні категорії частин мови	Знати назви та істотні ознаки частин мови; розрізняти самостійні і службові частини мови; розпізнавати частини мови в текстах; правильно вживати граматичні форми частин мови в усних і письмових висловлюваннях

Отже, у Державному стандарті початкової освіти та Базовій програмі дошкільної освіти окреслено зміст роботи з формування граматичних навичок мовлення. Так, передбачено, що випускник дошкільного закладу повинен вміти правильно вживати граматичні категорії, будувати всі типи простих і складних речень, вживати слова різного

ступеня складності тощо. З переходом до навчання в школі, на основі сформованих умінь і навичок, дитина повинна виконувати більш складні граматичні дії: учні вчать визначати члени речення, будувати речення, знаходити в них складові значущі частини, встановлювати логіко-граматичні зв'язки між членами речення, вживати однорідні члени і звертання в реченні, розпізнавати іменники, прикметники, дієслова, займенники, числівники тощо.

Оскільки Державний стандарт початкової загальної освіти є стратегічним за своїм характером, що визначає лише основні напрями оновлення змісту освіти, а базова програма розвитку дитини «Я у Світі» є програмою відкритого типу, що надає можливість педагогам працювати за регіональними та авторськими програмами, порівнюємо зміст програми початкової школи та варіативних програм дошкілля щодо формування елементарних граматичних знань і умінь молодших школярів та дошкільників.

Так, у програмі виховання та навчання дітей дошкільного віку «Дитина» [5] в розділі «Мова рідна, слово рідне», підрозділі «У країні граматики», визначено зміст навчального матеріалу до кожної вікової групи дітей (табл. 2). У чинній програмі з української мови для початкових класів [8] збережено змістову лінію з вивчення граматичних знань, передбачену Державним стандартом початкової освіти, однак конкретизовано її зміст, де окреслено знання про мову та мовні уміння. За програмою, вже з 1 класу розпочинається пропедевтичне вивчення граматики на основі засвоєних учнями елементарних знань (табл. 2).

Таблиця 2

Програмові вимоги до рівня знань з граматики випускників дошкільних закладів та першокласників

Старший дошкільний вік	1 клас
Морфологія	
<p>Вправляти у вживанні іменників у різних формах – назв істот чоловічого роду, назв предметів чоловічого і середнього роду. Учити вживати різні форми іменників у місцевому відмінку. Учити правильно вживати слова різного роду. Вправляти у називанні людей – чоловіків і жінок за родом занять, у називанні самок і самців серед тварин. Ознайомити з варіантами іменників – назвами тварин жіночої статі та їх дитинчат і стимулювати їх уживання. Учити співвідносити іменники з дієсловами, від яких вони утворені, прикметника з іменниками. Учити вживати короткі форми прикметників. Стимулювати вживання прикметників у вищому та найвищому ступенях порівняння. Звертати увагу на варіантні форми дієслів і стимулювати їх уживання. Вправляти у вживанні безособових дієслів на позначення явищ природи. Вправляти у творенні й вживанні порядкових та кількісних числівників, від 1 до 10 і узгодженні їх з іменниками. Вправляти в узгодженні числівників з іменниками, що мають тільки форму множини. Закріпити правильне вживання займенників з прийменниками. Стимулювати вживання прислівників у вищому та найвищому ступенях порівняння. Звернути увагу на варіанти прийменників.</p>	<p>Ознайомлення зі словами – назвами предметів, ознак, явищ дійсності.</p> <p>Впізнає і розрізняє слова – назви предметів, ознак, дій. Ставить до слів питання хто? що? який? яка? яке? які? що робить? що роблять?</p> <p>Розпізнає в усному мовленні і на письмі прийменники, сполучники, частки як окремі слова (без термінів).</p>
Синтаксис	
<p>Вправляти у складанні простих поширених речень з прикметниками, означеннями і прислівниками, у вживанні складних речень із</p>	<p>Поділяє зв'язне висловлювання на речення; встановлює межі речень; спостерігає за інтонацією розповідного,</p>

<p>сполучниками.</p> <p>Будує всі типи простих і складних речень.</p>	<p>питального, спонукального речень, а також окличних речень (без уживання термінів); поділ речення на слова; будує графічні моделі речень; складає речення; поширює речення іншими словами за змістом; розташовує речення за змістом у деформованому тексті.</p>
<p>Словотвір</p>	
<p>Учити впізнавати спільнокореневі слова. Вчити утворювати слова з префіксом пів-.</p>	<p>Впізнає спільнокореневі слова.</p>

Як засвідчує таблиця 2, у вимогах до рівня знань та умінь з граматики випускників дошкільних закладів та першокласників не послідовно враховується спадкоємність суміжних ланок освіти. Так, випускники дошкільних закладів вже обізнані з такими граматичними ознаками, як істота-неістота, рід, відмінкові форми слова, сполучення слів, форми дієслів, прикметників та прислівників, порядкові та кількісні числівники, натомість школярів починають знайомити з цими граматичними ознаками лише з 2 класу; у той час, як дошкільники вже обізнані з окремими способами словотворення, молодші школярі опрацьовують цей матеріал лише в 3 класі тощо.

Більш ґрунтовне вивчення граматичного матеріалу розпочинається в початковій школі з другого класу. Пізніше, під час вивчення розділу «Частини мови» учнів знайомлять з такими самостійними частинами мови, як іменник, прикметник, дієслово, числівник, особові займенники, прислівник і прийменник. Також формується усвідомлення того, що кожне слово є назвою предмета, ознаки чи дії і відповідає на певне запитання. Відбувається й засвоєння орфографічних правил, таких як: правопис відмінкових закінчень іменників і прикметників, особових закінчень дієслів тощо, — відбувається розвиток усного й писемного мовлення учнів шляхом збагачення словника новими іменниками, прикметниками чи дієсловами, уточнення змісту окремих слів, розвитку уміння добирати слова для передачі своїх думок. Школярі засвоюють елементи синтаксису (загальне поняття про словосполучення і речення, речення розповідні, питальні, спонукальні, головні та другорядні члени речення, звертання у спонукальних реченнях, однорідні члени речення) та словотвору (будову слова: корінь, префікс, суфікс, закінчення).

Таким чином, зіставлення вимог програм дошкільної та початкової ланок освіти щодо формування елементарних граматичних знань, свідчить про те, що передбачається поступове розширення граматичних знань, умінь і навичок у шкільній програмі, де вимоги помітно ускладнюються, але під час навчання першокласників не повністю враховується досягнутий ними в дошкільному закладі рівень граматичних знань.

Практика засвідчує, що більшість учителів початкових класів не обізнані з вимогами програм до рівня знань, умінь випускників дошкільних закладів, через що під час роботи з шестилітніми першокласниками заново опрацьовують добре відомий учням матеріал, орієнтуючись на тих декількох дітей, що не відвідували дошкільний заклад. А це призводить не лише до гальмування мовленнєвого розвитку першокласників, а й до зниження мотиваційного компонента навчальної діяльності молодших школярів.

Висновки. Отже, у теорії змісту навчання елементів граматики склалася струнка система ознайомлення дітей із основними граматичними ознаками. Про це свідчить той факт, що практичний аспект ознайомлення дітей з граматичним матеріалом, представлений уже в програмі виховання та навчання дітей дошкільного віку, поповнюється теоретичними відомостями в початковій школі. Така побудова програм забезпечує дотримання принципів наступності та перспективності у вивченні граматики між дошкільною та початковою шкільною освітою. Натомість, під час навчання дітей у першому класі не повністю враховуються граматичні знання, вміння і навички, набуті на попередній ланці освіти. Актуалізація їх через значний проміжок часу (в другому або третьому класі) послаблює дію принципу наступності в процесі навчання рідної мови й нівелює роль передшкільної освіти.

У подальшому передбачаємо дослідити, як реалізується принцип наступності та перспективності у вивченні граматики між початковою та основною ланками освіти.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/doshkilna-osvita>.

2. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. — Запоріжжя : Просвіта, 2008. — С. 405-446.

3. Глазова О. П. Перспективність і наступність у формуванні текстотворчих умінь в учнів початкових і 5 класів загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови» / О. П. Глазова. — К., 1999. — 18 с.

4. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. — 2011. — № 7. — С. 1-18.

5. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років. / Наук. керівн. О. В. Проскура, Л. П. Кочина, В. У. Кузьменко. — 2-е вид., доопр. і доповн. — К.: Богдана, 2003. — 328 с.

6. Перережко І. Проблеми наступності в навчанні / І. Перережко // Початкова освіта. — 2006. — № 42 (378). — С. 7-9.

7. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Поніманська Т. І. — К.: Академвидав, 2006. — 456 с.

8. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. — К. : Початкова школа, 2006. — 432 с.

В статъе раскрыто пути реализации принципов преемственности и перспективности в изучении грамматики в дошкольном и начальном периодах обучения.

Ключевые слова: непрерывность, преемственность, перспективность, последовательность.